

Sanctions and trade: the case of Iran in comparison with selected similar economies of D8 and SCO

Mir Abdollah Hosseini^{1✉}, Fath Ollah Tarri², Teymor Mohammadi³,
Hanie Karimi⁴

1. Corresponding Author, Associate Professor of the Institute of Trade Studies and Research (ITSR), Tehran, Iran. E-mail: m.hosseini@itsr.ir
2. Professor of Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: tari@atu.ac.ir
3. Professor of Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: mohammadi@atu.ac.ir
4. Ph.D. Student of Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: karimikh008@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 28 Dec 2024

Received in revised form:
23 Feb 2024

Accepted: 02 Apr 2025

Published online: 04 Sep 2025

Keywords:

National Welfare Per Capita,
Trade Interests,
Types of Smart Sanctions,
Selected Countries of Group 8
(D8),
Shanghai Cooperation
Organization (SCO) and Iran.

ABSTRACT

The purpose of this article is to study and investigate the impact of smart sanctions on Iran's trade with D8 and SCO member countries in the period 2000 to 2021. This article attempts to analyze and explain the dimensions and aspects of the effects of sanctions on Iran's international macroeconomics with a focus on trade. The methodology of the study is comparative studies, and the results of the study indicate that the sanctions have extensive detrimental dimensions on Iran's international macroeconomics compared to a selection of developing and emerging industrial countries similar to Iran's economy, including members of the Group of 8, so that: (1) It has completely affected key international macroeconomic indicators, including economic size, per capita income, international trade, and foreign investment flows, in comparison to a selection of countries similar to Iran's economy in the long run. (2) Sanctions have caused a shift in trading partners from high-income countries, especially from the developed world centered on the European Union, to neighboring Asian countries centered on China, so that the vulnerability of Iran's trade has become more pronounced in this aspect, so that the country is extremely vulnerable due to the monopoly of trading partners in both agricultural and industrial product groups and the high concentration of partners. (3) Sanctions have severely damaged Iran's competitiveness and its 12 components, centered on the macroeconomic stability component, during the period. (4) Iran's per capita welfare has suffered a significant and noticeable decline in the long term compared to the selected countries, so that now Iran's per capita national income and neighboring countries are on par with Iran's economy.

Cite this article: Hosseini, M. A. Tarri, F. O., Mohammadi, T., & Karimi, H. (2025). Sanctions and trade: the case of Iran in comparison with selected similar economies of D8 and SCO. *International Political Economy Studies*, 8 (1), 197-216. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10045.1637> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10045.1637>

Publisher: Razi University

1. Introduction

The present article tries to analyze and explain the dimensions and aspects of the effects of sanctions on international macroeconomics, focusing on Iran's trade. This article discusses and examines the effects of smart sanctions on Iran's trade in comparison with the selected member countries of the Group of 8 (D8) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in the period from 2000 to 2023.

2. Theoretical Framework

Sanctions are a series of measures that are applied without using the threat forces military force of the country, the target, or the person in question. Sanctions are an economic weapon in the field of civil struggle that goes beyond dialogue and puts diplomacy into action. The sanctioning body may be the government of one or more countries or an international organization such as the United Nations. The target country is the country that is directly affected by sanctions policies, and foreign policy goals mean changing the political behaviors of the target country, which the sanctioning country explicitly or implicitly seeks. In the sanctions literature, economic sanctions are usually divided into two groups, negative and positive. Based on this, economic sanctions are divided into unilateral and multilateral sanctions. Economic sanctions, four types of trade restrictions; suspension of technological aid and support; confiscation of property and assets of countries targeted by sanctions; And banning a list of target country companies from doing business with the implementing country can be categorized.

3. Methodology

In various studies, various methods have been used to investigate and discuss the impact of sanctions on the economy or trade and economic growth, the most important of which are the consumer surplus model, the gravity model, the supply curve method in trade, the game theory model, and the public choice model. The research method of the current study is retrospective evaluation and long-term comparative studies. In this study, the collection of comparative studies and long-term quantitative methods of annual stages before and after sanctions and long-term trends of international macroeconomic variables centered on Iran's trade have been evaluated, discussed, and analyzed in comparison with selected countries.

4. Results & Discussion

The results of the study show that the sanctions have extensive harmful dimensions on the international macroeconomics of Iran in comparison with a selection of developing and emerging industrial countries similar to Iran's economy, including members of Group 8 and SCO, so that: first, it has completely affected the international macroeconomics, including the size of the economy, per capita welfare, inflation rate, international trade, and the flow of foreign investment in comparison to a selection of countries similar to Iran's economy in the long term. Second, the sanctions have caused Iran's trade partners to move from countries with high income levels, especially from the developed world centered on the European Union, to neighboring countries and Asia, so that the vulnerability of Iran's trade is also significant in this aspect. Third, the sanctions have faced Iran's long-term business interests, especially the types of exchange relations, with a decline accompanied by instability and high volatility. Fourth, the country has become more vulnerable with limited trading partners in both agricultural and industrial product groups and a high concentration of partners. Fifth, the sanctions have severely damaged the competitiveness of the Iranian economy and the 12 components centered on macroeconomic stability during the period. Sixth, Iran's per capita prosperity has suffered a significant decline in the long term compared to the selected countries, and the gap in Iran's development has widened.

5. Conclusions & Suggestions

Sanctions have extensive harmful dimensions on the international macroeconomics of Iran in comparison with the developing and emerging industrial countries, similar to Iran's economy. The intensification of sanctions and their continuation make it impossible to achieve maximum welfare benefits with the best conditions for Iran's economy. Right now, to deal with comprehensive, multifaceted, and multi-layered smart sanctions, a strategy to deal with them in the short-term, medium-term, and long-term periods should be considered by the governing body. Considering the high cost of multi-dimensional welfare, economic and commercial sanctions, he moved in the direction of dismantling sanctions and constructive development interaction with the world in the long term.

تحریم و تجارت: مورد ایران در قیاس با اقتصادهای همسان منتخب D8 و SCO

میر عبدالله حسینی^۱ | فتح‌الله تار^۲ | تیمور محمدی^۳ | هانیه کریمی^۴

۱. نویسنده مسئول، دانشیار موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ایران. رایانامه: m.hosseini@itsr.ir

۲. استاد دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: tari@atu.ac.ir

۳. استاد دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: mohammadi@atu.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: karimikh008@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۱۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۳ کلیدواژه‌ها: رفاه ملی سرانه، منافع تجاری، انواع تحریم هوشمند، کشورهای منتخب گروه ۸ (D8)، سازمان همکاری شانگهای (SCO) و ایران.	نوشتار پیش رو، اثرات تحریم‌های هوشمند بر تجارت ایران در قیاس با کشورهای منتخب عضو گروه ۸ و سازمان همکاری شانگهای را در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ مطالعه می‌کند. پژوهش حاضر می‌کوشد جنبه‌هایی از آثار تحریم بر اقتصاد کلان بین‌الملل ایران را با محوریت تجارت تحلیل و تبیین نماید. روش پژوهش، مطالعات تطبیقی گذشته‌نگر است و نتایج مطالعه گویای آن است که تحریم‌ها دارای ابعاد زیان‌بار گسترده‌ای بر اقتصاد کلان بین‌الملل ایران در مقایسه با منتخبی از کشورهای در حال توسعه و صنعتی نوظهور همسان با اقتصاد ایران است به‌طوری که: ۱. شاخص‌های کلیدی اقتصاد کلان بین‌الملل از جمله اندازه اقتصاد، درآمد سرانه، تجارت بین‌الملل و جریان سرمایه‌گذاری خارجی ایران را در مقایسه با منتخبی از کشورهای همسان با اقتصاد ایران در بلندمدت کاملاً متاثر کرده است. ۲. تحریم‌ها موجب جابه‌جایی شرکای تجاری از کشورهای با سطح درآمد بالا به‌ویژه از جهان توسعه‌یافته با محوریت اتحادیه اروپا به کشورهای هم‌جوار و آسیا با محوریت چین شده به‌طوری که آسیب‌پذیری تجارت ایران از این جنبه پررنگ‌تر شده است به‌گونه‌ای که کشور با انحصار محدودیت شرکای تجاری در هر دو گروه محصولات کشاورزی و صنعتی و تمرکز بالای شرکا شدیداً آسیب‌پذیر است. ۳. تحریم‌ها به رقابت‌پذیری ایران و مؤلفه‌های دوازده‌گانه آن با محوریت مؤلفه ثبات اقتصاد کلان در طی دوره شدیداً آسیب رسانده است. ۴. رفاه سرانه ایران در مقایسه با کشورهای منتخب در بلندمدت دچار افت معنی‌دار و قابل توجهی شده است به‌طوری که هم‌اکنون درآمد ملی سرانه ایران با کشورهای منتخب همسان با اقتصاد ایران جا مانده است.

استناد: حسینی، میر عبدالله؛ تار، فتح‌الله؛ محمدی، تیمور؛ کریمی، هانیه (۱۴۰۴). تحریم و تجارت: مورد ایران در قیاس با اقتصادهای همسان منتخب D8 و SCO. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۱)، ۱۹۷-۲۱۶. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10045.1637>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10045.1637>

۱. مقدمه

تحریم‌ها به‌عنوان تقابل سیاسی رایج میان کشورها و همچنین ابزاری به‌منظور دستیابی به اهداف و ارتقای منافع سیاست خارجی مطرح شده است. اولین پیاده‌سازی شناخته‌شده تحریم، اقدامات تنبیهی یک کشور علیه کشوری دیگر در سال ۴۳۲ پیش از میلاد بود (وضع تحریم تجاری ایالت مگارا توسط آتن). از آن هنگام، استفاده از تحریم‌ها قرن به قرن ادامه یافته و هم‌اکنون تداوم دارد (کرانوو، ۲۰۱۱). تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه ایران از ویژگی‌های اصلی روابط آمریکا و ایران از سال ۱۹۷۹ بوده است (پارک^۱، ۲۰۱۴). با این حال، با توجه به اختلافات استراتژیک ایران با آمریکا به‌منظور تغییر رفتار، از یک‌سو دولت ایران تحت آماج تحریم‌های متعدد آمریکا، سازمان‌های بین‌المللی و دیگر کشورها قرار گرفته و از دیگر سو، از سال ۲۰۰۵ با وجود تمایل اتحادیه اروپا به گسترش همکاری با ایران، نگرانی‌های جدی درباره برنامه هسته‌ای، روابط ایران و اروپا را تحت تأثیر قرار داد.

از آنجاکه همگرایی اقتصادی منطقه‌ای به‌معنای یافتن ظرفیت‌های جدید تجاری است و توسعه روابط تجاری با برخی کشورهای مجاور هم‌سو (از نظر ایدئولوژیک یا سیاسی)، منافع سیاسی و اقتصادی در پیش دارد، مقاله حاضر پیرامون تأثیر تحریم‌ها بر تجارت ایران در قیاس با کشورهای منتخب از گروه ۸ و شانگهای، به‌منظور رفع معضلات اقتصادی ناشی از تنش‌ها را برای مسئولین لازم دانسته و بنابراین، در این مطالعه با تکیه بر روش‌شناسی مطالعات تطبیقی، درصدد بررسی تأثیر این‌گونه تحریم‌ها بر تجارت ایران در قیاس با کشورهای منتخب طی دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ است. تلاش بر آن است تا انواع جنبه‌های تحریم‌ها با تکیه بر تحریم‌های هوشمند، اثرگذاری انواع تحریم‌ها با محوریت شاخص‌های تجارت، رفاه ملی سرانه، رقابت و ... دیگر عوامل تأثیرپذیر مورد مطالعه قرار می‌گیرد. با این مقدمه، این مقاله در چند محور تنظیم و نگارش شده است. در ادامه مقدمه، شواهد تجربی و پیشینه پژوهش، چارچوب نظری، روش‌شناسی اندازه‌گیری تأثیر تحریم بر جنبه‌های تجارت، رفاه و رقابت، نتایج بحث و در پایان جمع‌بندی ارائه می‌شود.

۲. شواهد تجربی و پیشینه پژوهش داخلی و خارجی

کازرونی (۱۳۹۴)، تأثیر تحریم اقتصادی بر حجم تجارت ایران با ۷۳ شریک تجاری را بررسی کرده است. برای این منظور از مدل جاذبه تعدیل یافته و رهیافت داده‌های تلفیقی پویا استفاده کرده است. منظور بررسی فرضیه قابلیت فرار و گریز از تحریم، تأثیر تحریم اقتصادی بر تجارت ایران با کشورهای ثالث در قالب مدل جداگانه‌ای بررسی شده است. نتایج تخمین نشان می‌دهد که تحریم‌های چندجانبه تأثیر منفی و معنی‌داری بر حجم تجارت ایران با این کشورها داشته است.

عبایی (۱۳۹۵)، در تحقیقی توصیفی، برای پاسخ به این پرسش که ایجاد و گسترش سازمان همکاری شانگهای چه تأثیری بر سیاست خارجه آمریکا دارد، نشان می‌دهد، اگرچه این سازمان برخلاف هیچ قدرت خاصی عمل نمی‌کند، اما به دلایل گوناگونی باعث افزایش نگرانی‌های بین‌المللی شده است. سیاست‌ها و مصوبات سازمان گاهی اوقات با منافع ایالات متحده آمریکا منافات داشته و باعث می‌شود رابطه آن دو به روابطی خصمانه و متضاد منجر شود.

محمد بیگی سلخوری (۱۳۹۷)، به بررسی همگرایی اقتصادی و تجاری ایران و کشورهای سازمان همکاری شانگهای در مقایسه با اتحادیه اروپا پرداخته است. از این رو با به‌کارگیری مدل جاذبه تعمیم‌یافته، نتایج حاصل نشان‌دهنده آن است که میان ایران و سازمان همگرایی اقتصادی و تجاری وجود دارد، حال آنکه رابطه تجاری ایران و اتحادیه اروپا واگراست.

هافبائر و اویج^۲ (۲۰۰۳)، تأثیر تحریم‌ها بر تجارت دوجانبه آمریکا با کشورهای هدف با استفاده از مدل جاذبه طی سال‌های ۹۹-۱۹۹۵ ارزیابی کرده است. بررسی ضرایب رگرسیون نشان می‌دهد که تحریم‌های گسترده، هزینه‌هایی بر هر دو طرف تحمیل می‌کند و در سال ۱۹۹۹ نسبت به سال ۱۹۹۵، هزینه‌های نسبی این قبیل تحریم‌ها اندکی کاهش یافته است.

لاموت^۳ (۲۰۱۲)، با استفاده از مدل جاذبه به بررسی اثر جنگ و تحریم بر تجارت یوگسلاوی سابق پرداخته است. نتایج

1. Park

2. Hafbauer & oegg

3. Lamot

بررسی نشان داد که جنگ و تحریم سبب کاهش تجارت بین کشورهای هدف و کشور اعمال کننده می شود و بر تجارت با سایر کشورها نیز اثر می گذارد که آثار آن چندین سال پس از رفع تحریمها همچنان ادامه دارد. فرانک^۱ (۲۰۱۶)، با استفاده از مدل جاذبه پیامدهای تجربی تحریمهای تجاری را بر کشورهای مستقل و غیر مستقل، طی دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۰۶ بررسی کرد. نتایج بررسی نشان می دهد که تحریمها ارزش تجارت خارجی را کاهش می دهد، همچنین انحراف تجاری به عنوان عاملی بالقوه برای کاهش تأثیر منفی تحریمها معرفی شده است.

۳. چارچوب نظری

تحریم، سلسله اقدامهایی است که بدون استفاده از قوای تهدید (نیروی نظامی) کشور، هدف یا فرد مورد نظر اعمال می شود (دریزنر^۲، ۲۰۰۳). داکسی^۳ (۱۹۹۰)، تحریمهای بین المللی را تنبیههایی می داند که در قالب تبعات ناشی از ناکامی در رسیدن به هدف در تبعیت از استانداردها یا الزامات بین المللی، اعمال شده است. درواقع، تحریم سلاحي اقتصادی در میدان مبارزه غیرنظامی است که دیپلماسی را از گفتگو فراتر برده و وارد عمل می کند (ایلر^۴، ۲۰۰۷). نهاد تحریم کننده ممکن است دولت یک یا چند کشور مانند آمریکا یا یک سازمان بین المللی مانند سازمان ملل متحد باشد. کشور هدف کشوری است که مستقیماً مورد اعمال سیاستهای تحریم واقع می شود و منظور از اهداف سیاست خارجی، تغییر رفتارهای سیاسی کشور هدف است که کشور تحریم کننده به طور صریح یا ضمنی در پی آن است (هافبائر^۵، ۲۰۰۷).

در ادبیات تحریم، به طور معمول تحریمهای اقتصادی به دو گروه منفی و مثبت تقسیم می شوند. بدین گونه که تحریمهای اقتصادی منفی به مثابه بهترین ابزار اقتصادی با هدف ضربه اقتصادی به یک یا چند کشور استفاده شده و تحریمهای مثبت نیز مشوقی برای همکاری بین کشوری تلقی می شود. در این بین، تحریمهای منفی با توجه به پیامدهایی که برای کشورهای تحریم شده به دنبال دارد مانند کاهش درجه یکپارچگی با اقتصاد جهانی اهمیت بیشتری دارد. بر این اساس، تحریمهای اقتصادی به دو قسمت تحریمهای یک جانبه و چندجانبه تقسیم می شوند (کروزو^۶، ۲۰۰۳). داکسی تحریمهای اقتصادی را به چهار نوع تقسیم می کند: الف: محدودیت تجارت؛ ب: معلق سازی کمکها و حمایت های تکنولوژیکی؛ ج: مصادره اموال و دارایی کشورهای هدف تحریم؛ و د: ممنوعیت فهرستی از شرکتهای کشورهای هدف برای تجارت با کشور اعمال کننده. همچنین تحریمها از نظر اهدافی که این تحریمها دنبال می کنند، در سه قالب طبقه بندی می شود:

نخست، تحریم واردات^۷ که در آن، واردات یک یا چند کالای کشور هدف از سوی کشورهای تحریم کننده محدود و ممنوع شده و به این روش، تقاضا برای تولیدات کشور هدف محدود می شود. چنین اقداماتی به دنبال محدود ساختن توان کشور هدف برای کسب درآمد ارزی و در نهایت کاهش توانایی تأمین کالاهای مورد نیاز اعمال می شود (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۴).

نوع دوم، تحریمها و معمول ترین تحریمها، تحریم صادرات است که صادرات کالاهای خاص به کشور هدف، از سوی کشورهای تحریم کننده ممنوع و محدود می شود. در این نوع تحریم، مصرف کنندگان کشور هدف باید قیمت های بالاتری بپردازند و تولید کنندگان کشور فرستنده قیمت های پایین تری دریافت می کند. ممنوعیت صادرات ممکن است جزئی یا کامل باشد (عبادی فر، ۱۳۹۰).

نوع سوم، تحریمها، تحریمهای مالی است که در آن، امکان وام دهی و سرمایه گذاری در کشور هدف محدود می شود. این نوع تحریمها محدودیت بیشتری بر پرداخت های بین المللی اعمال می کنند. تا راه گریز از تحریمهای اعمال شده را سد کنند. افزون بر این دارایی های کشور هدف نیز ممکن است فریز شود (خور^۸، ۲۰۰۰).

1. Frank
2. Drezner
3. Doxey
4. Eyler
5. Hafbauer
6. Caruso
7. Boycotts
8. Khor

با مطالعه هر سه نوع تحریم‌ها در مورد تحریم‌های ایران از هر سه نوع با دامنه و گستردگی از ۱۹۷۹ از جانب ایالات متحده برای مورد ایران از جانب برخی روسای جمهوری وقت هم دموکرات و هم جمهوری‌خواه کمابیش اتفاق افتاده است. در ادامه در جدول ۱ مختصات کلیدی با انگیزه‌های مختلف و متنوع در دوره‌های رؤسای جمهور وقت آمریکا آورده شده است.

جدول ۱. مختصات جنبه‌های تحریم‌ها از جانب ایالات متحده علیه ج.ا. ایران (مروری بر مطالعات و اسناد و مدارک از ۱۹۷۹ تا ۲۰۲۴)

جیمی کارتر دموکرات از ۱۹۷۷ تا ۱۹۸۱	۱۹۷۹: صدور نخستین فرمان اجرایی اضطرار ملی علیه ایران و توقیف دارایی‌های ایران
رونالد ریگان جمهوری‌خواه از ۱۹۸۱ تا ۱۹۸۹	هم‌زمان رئیس‌جمهوری علی خامنه‌ای از ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۸
جرج بوش جمهوری‌خواه از ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۳	هم‌زمان رئیس‌جمهوری اکبر هاشمی از ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶
بیل کلینتون دموکرات از ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۱	۱۹۹۵: وضع ممنوعیت سرمایه‌گذاری شرکت‌های نفتی آمریکایی در طرح‌های نفت و گاز ایران و قطع یک‌جانبه روابط بازرگانی؛ ۱۹۹۶: تصویب قانون ایلسا
جورج بوش جمهوری‌خواه از ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۹	۲۳ سپتامبر ۲۰۰۱: فرمان اجرایی ۱۳۲۲۴ - فرمان تحریم نهادهای ایرانی متهم به حمایت از تروریسم ۲۸ ژوئن ۲۰۰۵: فرمان اجرایی ۱۳۳۸۲ - اجرای تحریم علیه نهادهای ایرانی متهم به حمایت از فعالیت هسته‌ای و موشکی
هم‌زمان محمد خاتمی	قطع‌نامه ۱۷۳۷ - در دسامبر ۲۰۰۶: ممنوعیت عرضه فناوری و مواد مرتبط با هسته‌ای ایران و مسدود کردن دارایی‌های افراد و شرکت‌های کلیدی مرتبط با برنامه هسته‌ای
از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴	قطع‌نامه ۱۷۴۷ - در مارس ۲۰۰۷: اجرای تحریم‌های اولیه علیه ایران دلیل تعلیق برنامه غنی‌سازی اورانیوم
محمود احمدی‌نژاد	قطع‌نامه ۱۸۰۳ - در مارس ۲۰۰۸: الزام ایران به توقف تحقیق و توسعه مرتبط با سانتریفیوژهای هسته‌ای
از ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲	قطع‌نامه ۱۹۲۹ - در ژوئن ۲۰۱۰: ممنوعیت فروش یا به هر نحوی انتقال سلاح‌های سنگین به ایران به‌دلیل ادامه برنامه هسته‌ای
باراک اوباما دموکرات از ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۷	۱ ژوئیه ۲۰۱۰ - فرمان اجرایی اصلاح قانون جامع تحریم‌ها در راستای گسترش قانون تحریم‌های سال ۱۹۹۶ ۲۱ نوامبر ۲۰۱۱ - فرمان اجرایی ۱۳۵۹۰ - اجازه به وزیر امور خارجه برای تحریم افراد دخیل در فعالیت‌های خاص در بخش‌های انرژی و پتروشیمی
هم‌زمان محمود احمدی‌نژاد	۳۱ دسامبر ۲۰۱۱ - بند ۱۲۴۵ قانون مجوز دفاع ملی و اعمال تحریم‌های یک‌جانبه علیه بانک مرکزی ایران
از ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲	۶ فوریه ۲۰۱۲ - فرمان اجرایی ۱۳۵۹۹ - مسدود کردن دارایی دولت ایران و کلیه مؤسسات مالی ایرانی
حسن روحانی	۲۳ آوریل ۲۰۱۲ - فرمان اجرایی ۱۳۶۰۶ - مسدود کردن اموال ایران و ممنوعیت ورود افراد متهم به نقض شدید حقوق بشر
از ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۰	۱ دسامبر ۲۰۱۶ - تمدید قانون تحریم‌های ایران هم‌زمان با امضای توافق هسته‌ای ۲۰۱۵
دونالد ترامپ جمهوری‌خواه از ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۱	۱۵۰۰ تحریم: اقدامات ترامپ علیه ایران بین سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۱
هم‌زمان حسن روحانی	۷ نوبت: تحریم تجارت ایران در طلا و سایر فلزات گران‌بها ۱۲ نوبت: تحریم سازمان انرژی ایران و ۳۳ شرکت تابعه ۹ نوبت: تحریم دانشمندان و افراد مرتبط با فعالیت هسته‌ای ایران
از ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۰	۱۱ نوبت: تحریم‌های مرتبط با صنعت موشکی ایران ۱۰ نوبت: تحریم‌های مربوط به صنعت نفت ۵ نوبت: تحریم‌های مربوط به بانک‌ها و مشاغل ۳۱ نوبت: تحریم‌های مرتبط با ارتش، نیروهای نظامی و شبکه‌های تدارکاتی نیروهای مسلح ۴ نوبت: تحریم‌های مرتبط با بخش‌های سایبری و مخابراتی ۱۴ نوبت: تحریم‌های اعمال‌شده به بهانه حقوق بشر
جو بایدن دموکرات از ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۵	۹ مارس ۲۰۲۱: تحریم اعضای سپاه ۱۸ اکتبر ۲۰۲۱: تحریم شرکت ماموت و شرکت‌های تابعه آن
ابراهیم رئیسی از ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳	۷ دسامبر ۲۰۲۱: تحریم ۸ مقام ایرانی و همچنین یگان‌های ویژه نیروی انتظامی ۸ سپتامبر ۲۰۲۲: تحریم ۴ شرکت ایرانی به بهانه ارائه پهناد به روسیه ۲ مارس ۲۰۲۳: تحریم ۶ شرکت فروش یا ارسال محصولات نفتی و پتروشیمی ایران
دونالد ترامپ، بهمن ۱۴۰۳ ؟	

۴. روش‌های اندازه‌گیری تأثیر تحریم بر رفاه و تجارت

در مطالعات مختلف، روش‌های متنوعی برای تحلیل و تخمین تأثیر تحریم‌ها بر اقتصاد یا تجارت و رشد اقتصادی به‌کار رفته است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: (۱) مدل مازاد مصرف‌کننده، (۲) مدل جاذبه، (۳) روش منحنی پیشنهاد در تجارت، (۴) مدل نظریه بازی‌ها و (۵) مدل انتخاب عمومی (قادری، ۱۳۹۶).

مدل مازاد مصرف‌کننده: در این مدل با استفاده از مفهوم مازاد مصرف‌کننده و رفاه اجتماعی، تأثیر مالیات بر صادرات و واردات بررسی می‌شود.^۱ چنین روشی را هافبائر و اسکات^۲ برای تخمین هزینه تحریم‌های اقتصادی به‌کار برده‌اند. تحریم‌های تجاری (مانند تحریم صادرات به کشور هدف یا تحریم واردات از کشور هدف) باعث تغییر مستقیم میزان تولید می‌شود و با محدود شدن بازار فروش یا بازار خرید، رشد اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و کاهش می‌دهد؛ اما تحریم‌های مالی، جریان وجوه مالی و سرمایه به داخل کشور را هدف قرار داده و با محدود کردن آن در بازار سرمایه، تأمین مالی بنگاه‌های داخلی را سخت‌تر کرده و نرخ بهره واقعی را افزایش می‌دهد. همین امر، افزون بر کاهش تولید (به‌واسطه کاهش سرمایه‌گذاری‌ها و وام‌های خارجی)، موجب کاهش تولید به‌واسطه کاهش سرمایه‌گذاری به‌دلیل افزایش هزینه‌های سرمایه‌گذاری (نرخ بهره) می‌شود؛ بنابراین، تحلیل آن اندکی متفاوت بوده و معمولاً هنگام تحلیل به این موضوع توجه می‌شود (کازرونی و همکاران، ۱۳۹۵).

مدل جاذبه: برای تحلیل اثرات تحریم‌ها بر تجارت کشور هدف، نه‌فقط روابط تجاری با کشور تحریم‌کننده، بلکه کل روابط تجاری کشور هدف، از مدل جاذبه استفاده می‌شود. مدل جاذبه بستری تحلیلی برای تحلیل‌های جدید تجارت بین‌الملل و جریان سرمایه‌گذاری است. بنیان مدل جاذبه بر این است که تعاملات اقتصادی میان دو کشور متناسب با اندازه این دو کشور و نسبت عکس با فاصله میان آن دو است. بر همین اساس، صادرات کشور i به کشور j تابعی از فاصله این دو کشور (d_{ij}) و وزن اقتصادی دو کشور (M_i, M_j) است که غالباً با GNP آن کشورها سنجیده می‌شوند؛ بنابراین یک مدل جاذبه در باب تجارت بایستی پارامترهای α, β و δ را در رابطه زیر تخمین بزند:

$$F_{ij} = G \frac{M_i^\alpha M_j^\beta}{d_{ij}^\delta} \cdot \varepsilon_{ij}$$

که G یک مقدار ثابت و ε_{ij} جزء اخلاص است و موارد تبیین نشده در مدل را دربر می‌گیرد. می‌توان M_i را به‌عنوان عرضه کالاهای صادراتی و M_j را تقاضا برای آن کالاها تفسیر نمود و d_{ij} را تمامی هزینه‌های تمام‌شده تجارت در نظر گرفت. این هزینه‌ها به قیمت کالاها اضافه می‌شوند و با افزایش فاصله، افزایش می‌یابند. در تجارت می‌توان معادله جاذبه را به‌صورت زیر نوشت (فینسرا، ۲۰۰۸):

$$Trade = A \frac{G dP_1 \cdot G dP_2}{dy}$$

روش منحنی پیشنهاد در تجارت: منحنی پیشنهاد نشانگر رضایتمندی یک کشور برای تجارت برحسب رابطه مبادله است که توسط کامپفر و لوتبرگ ارائه شده است. این منحنی نشان می‌دهد کشور مورد نظر در ازای مقادیر مختلف کالای وارداتی مورد نیاز خود حاضر است چه مقدار کالا صادر کند. این رویکرد به بررسی پیامدهای تجاری پرداخته، اثرات تحریم بر رابطه مبادله کشور هدف با کشور تحریم‌کننده را تحلیل کرده و اثرات رفاهی تحریم را نیز نشان می‌دهد (یاوری و محسنی، ۱۳۸۹: ۲۳-۲۸).

مدل‌های نظریه بازی: مدل‌های نظریه بازی توصیف‌کننده انتخاب‌های استراتژیک طرفین در روابط اقتصادی و سیاسی بوده و برای تحلیل تحریم‌های اقتصادی روشنگر هستند. منافع یا عواید خالص انتظاری در طول بازی تحریم تغییر می‌کند و تصمیم‌گیری در هر دو طرف می‌تواند قبل و حین بازی تغییر یابد (ایلر، ۲۰۰۷). نتایج حاصل از همکاری هنگامی که استراتژی اتخاذشده توسط یک طرف، مشروط به استراتژی اتخاذشده طرف دیگر است (تعادل نش)، تبیین‌کننده تصمیمات استراتژیک اقتصادی است. هنگامی که کشور تحریم‌کننده یک تحریم تجاری را آغاز می‌کند، لازم است که تمامی هزینه‌های اقتصادی، انسانی و سیاسی آن را رصد نماید تا بر اساس اطلاعات جدید راجع به ادامه تحریم

۱. در این راستا، مالیات بر صادرات را همانند کاهش در عرضه تلقی کرده و تغییر در مازاد مصرف‌کننده و رفاه اجتماعی را محاسبه می‌کند و با محاسبات

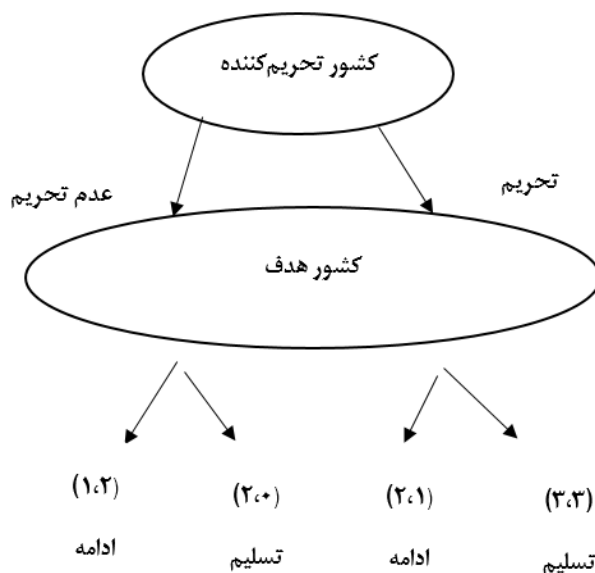
کاهش رفاه اجتماعی، کاهش صادرات ناشی از تحریم را به‌صورت زیر محاسبه می‌کند: $WL = \frac{P_2 dQ}{E_d + E_S}$

تصمیم‌گیری نماید. جدول ۲ یک بازی تحریم معمولی ساده را نشان می‌دهد. مقادیر داخل پرانتز عایدی خالص کنش بازیگران را به صورت «کشور هدف، کشور تحریم‌کننده» نمایش می‌دهد.

جدول ۲. یک بازی تحریم معمولی

شرح	کشور هدف	کشور تحریم‌کننده
عدم تحریم	ادامه (۱ و ۲)	تسلیم (۰ و ۲)
تحریم	(۲ و ۱)	تسلیم (۳ و ۳)

جدول ۲، صورت معمولی یک بازی را توصیف می‌کند که در صورتی که کشور هدف تسلیم شود تحریم متوقف خواهد شد. اغلب تحریم‌های تاریخی بازی‌های متوالی بوده‌اند. بازی‌های متوالی بازی‌هایی هستند که بازیگر (۰) حرکت می‌کند، سپس بازیگر (۲) حرکت می‌کند، سپس بازیگر (۰) و به همین ترتیب ... در این حالت، در هر دوره تصمیم‌گیری یک بازی جدید با ماتریس عایدی‌های جدید (وابسته به چگونگی حل بازی قبلی) وجود دارد. تحریم‌ها می‌توانند در ابتدا به عنوان مواردی از بازی‌های متوالی اطلاعات کامل، بررسی شوند، زیرا هم کشور تحریم‌کننده و هم کشور هدف با آگاهی از عکس‌العمل طرف مقابل، نسبت به یکدیگر واکنش نشان می‌دهند. واکنش‌ها مبتنی بر عایدی‌های متغیر است. در جدول ۲ کشور تحریم‌کننده نسبت به کشور هدف از طریق اعمال یا عدم اعمال تحریم واکنش نشان می‌دهد. اگر کشور تحریم‌کننده یک تحریم تجاری اعمال نماید، کشور هدف از آن مطلع شده و واکنش نشان می‌دهد. رفتار استراتژیک هر کشور، اگر مبتنی بر فرض حداکثرسازی منافع و عواید فردی باشد، منجر به انتخاب مسیر تصمیم‌گیری می‌شود که عایدی خالص هر طرف را بهینه می‌سازد. شکل ۱، نشان‌دهنده صورت بسط‌یافته یک بازی تحریم است، هر گره در این درخت بازی مبین یک مرحله تصمیم‌گیری جدید است. صورت بسط‌یافته دفعات متوالی تصمیمات را نشان می‌دهد که روی هم‌رفته یک تصمیم‌گیری استراتژیک را تشکیل می‌دهند.

شکل ۱. نمودار تحریم

مدل‌های انتخاب عمومی (تحریم‌های هوشمند): تحریم‌ها در جهان به عنوان ابزار دیپلماتیک دو لبه‌ای فرض می‌شوند که به طور بالقوه شهروندان بی‌گناه نیز برای رفتار سیاسی دولشان جریمه می‌شوند. سیاست‌گذاری تحریم‌های اقتصادی نیز در پی اثرگذاری از طریق همین تضییع حقوق شهروندان است تا انگیزه‌ای برای شهروندان کشور هدف فراهم آورده و خواستار تغییر سیاست دولت شوند (ایلر، ۲۰۰۷). همچنین تحریم‌ها می‌کوشند تا هم‌زمان با ترغیب گروه‌های ذی‌نفع در کشور هدف، آن‌ها را علیه سیاست‌ها و رهبران کشورشان در قالب فرایندهای سیاسی با اعمال خشونت‌آمیز بشوهراند. کامفپر و لوئرنبگ بر نظریه

انتخاب عمومی در مبحث سیاست‌گذاری اقتصادی تمرکز کرده و معتقدند گروه‌های ذی‌نفع کشور تحریم‌کننده بر تصمیمات در مورد شروع، ادامه و پایان تحریم اثر می‌گذارند، به گونه‌ای که گویی بازاری برای تحریم وجود دارد. این بازار تحریم ممکن است در کشور هدف وجود داشته باشد. کورت‌رایت و لویز^۱ (۱۹۹۵ و ۲۰۰۲)، در مجموعه مقالات گردآوری شده خویش رویکردهای مختلف و متعددی را درباره تحریم هوشمند جمع‌آوری نموده‌اند. منظور از تحریم هوشمند یک روش تحریم موضعی است که سعی در حداقل نمودن خسارت‌های جانبی (به گروه‌های غیر هدف) دارد.

جدول ۳. مدل‌های اثرات تحریم و فروض آن‌ها (مقدمه‌ای بر اقتصاد تحریم: مبانی نظری و تاریخچه تحریم در جهان و ایران)

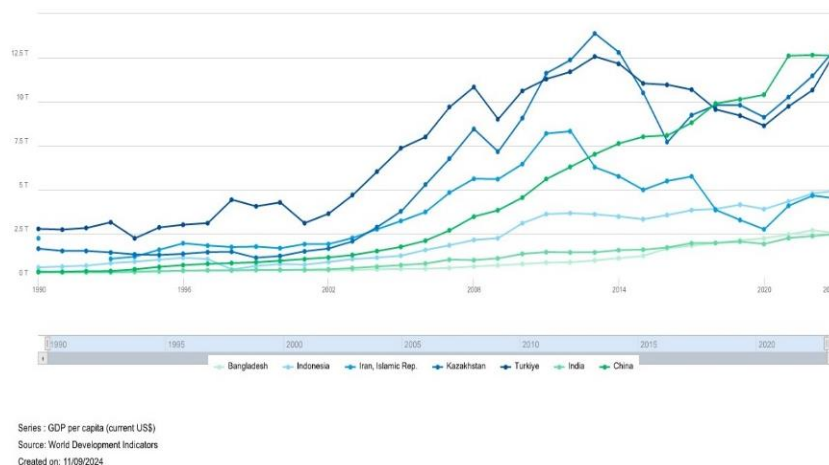
مدل	عوامل	مکانیسم اثرگذاری	شرایط موفقیت	گروه اولیه مورد اصابت اثرات
مدل اجبار	نخبگان تصمیم‌گیرنده عقلایی‌اند	هزینه‌های فزاینده یا منافع کاهنده	حداقل وابستگی اقتصادی و نظامی	طبقه نخبگان تصمیم‌گیرنده
ارتباطات ارزشی	نخبگان تصمیم‌گیرنده دغدغه ارزش‌ها را دارند	متقاعدسازی	نخبگان به‌صراحت مباحث ارزشی را می‌فهمند	نخبگان تصمیم‌گیرنده
توقیف منابع	نخبگان تصمیم‌گیرنده لجوج‌اند دولت برای اعمال سیاست نیازمند امکانات مادی است	کاهش امکانات کشور هدف از طریق توقیف یا محدود ساختن منابع مهم	رفتارهایی که تحریم‌کننده‌ها در پی تغییر آن‌اند نیازمند منابع مادی باشد حداقل وابستگی متقابل اقتصادی یا نظامی بین دو کشور وجود داشته باشد	ساختارهای نهادی دولت کشور هدف - اقتصاد
گسیختگی سیاسی	دولت نیازمند حمایت مردمی و نخبگان است	ایجاد بحران مشروعیت که منجر به افزایش نارضایتی‌ها یا انقلاب شود	نخبگان شکننده - توانایی حمایت خارجی از گروه‌های مخالف دولت کشور هدف	نخبگان تصمیم‌گیرنده و جامعه مدنی

۵. نتایج پژوهش

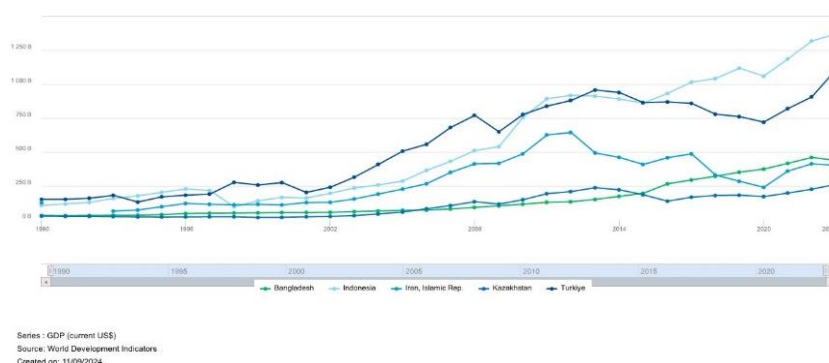
در ادامه تحلیلی از آثار اقتصادی تحریم‌ها با تأکید بر ابعاد، جنبه‌ها و زوایای درآمد ملی، درآمد ملی سرانه، ساختار تجارت، شرکای تجاری، منافع تجاری، ساختار کالایی، رقابت‌پذیری ملی و نظایر آن در بازه زمانی بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ و در قیاس با منتخبی اقتصادهای همسان با ایران از جمله اعضای گروه ۸، سازمان همکاری شانگهای ارائه می‌شود:

تحریم‌های ایالات متحده در حکم یک شوک منفی بزرگ به اقتصاد ایران، به‌طور طبیعی رفاه زندگی افراد عادی ایران را تحت تأثیر قرار داده است. اعمال این تحریم‌ها هم‌زمان با عوامل گوناگونی مانند سیاست‌های نادرست، توانایی بالقوه نهادهای اقتصادی تأثیرات متفاوتی بر اقتصاد داشته است. این امر موجب می‌شود که نتوان اثر خالص یک تحریم اقتصادی را به شکل روشنی ارزیابی کرد؛ مثلاً یک تحریم معین در شرایط اقتصادی مختلف اثر یگانه و یکسانی ندارد. اثرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و بین‌المللی تحریم اقتصادی مرکب و پیچیده است و سمت و سوی یکسانی ندارد. رابطه زمان و پیامدهای تحریم اقتصادی نیز از نکات قابل توجه است. یک تحریم اقتصادی ممکن است در کوتاه‌مدت پیامدهای محدودی داشته باشد، اما در بلندمدت پیامدهای آن چشم‌گیر و قابل توجه باشد و بالعکس.

تحولات روند بلندمدت تولید ناخالص داخلی (درآمد) سرانه ایران در قیاس با کشورهای منتخب گروه ۸ (ترکیه و اندونزی و بنگلادش) و شانگهای (چین، هند و قزاقستان) از ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳ را نشان می‌دهد. ابتدای دوره در سال ۱۹۹۰ ترکیه و ایران با بالاترین درآمد سرانه و بقیه چین، اندونزی، به‌ویژه هند و بنگلادش پایین‌ترین سطح درآمد سرانه را داشتند. از ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۲ و همچنین از ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۳ این کشورها همچنان رشد اقتصادی بالا و باثبات را شاهد بوده‌اند و اما رشد اقتصادی ایران پرنوسان و روبه کاهش بود، به‌طوری که هم‌اینک درآمد سرانه سه کشور ترکیه، چین و اندونزی بالاتر از ایران گردیده و درآمد سرانه ایران از ۸۳۳۰ دلار در سال ۲۰۱۲ به ۴۵۰۰ دلار در سال ۲۰۲۳، با ۳۸۳۰ دلار کاهش، ۴۶ درصد واحد سقوط درآمد سرانه را تجربه کرده است. با تطبیق نمودار ۱ و جدول ۱، نتیجه می‌شود آثار مخرب تحریم‌ها به‌ویژه ایالات متحده در دو برهه در دهه ۲۰۱۰ در کاهش رفاه سرانه ایران کاملاً ملموس است.

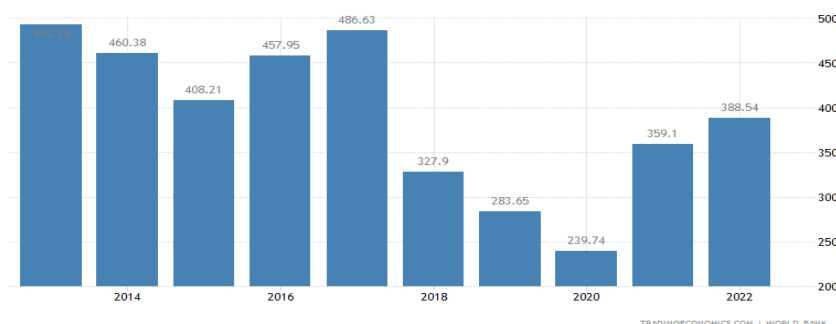

نمودار ۱. روند درآمد ملی سرانه ایران در قیاس با کشورهای منتخب D8 و SCO از ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳

نمودار ۲. روند بلندمدت تولید ناخالص داخلی ایران در قیاس با ۵ کشور منتخب D8 و SCO از ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳

مقایسه این دو نمودار نتیجه می‌شود عملکرد رفاه ملی و سرانه ایران در قیاس با کشورهای منتخب، ضعیف‌ترین عملکرد از آن ایران بوده است برای نمونه تولید ناخالص داخلی به دلار جاری در دوره بلندمدت ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳ به ترتیب چین از ۳۶۰/۹ میلیارد دلار به ۱۷/۸ تریلیون دلار با نرخ رشد سالانه ۱۲/۵ درصد، اندونزی از ۱۰۶/۱ میلیارد دلار به ۱۳۷۱/۲ میلیارد دلار با نرخ رشد سالانه ۸/۱ درصد، هند از ۳۲۱ میلیارد دلار به ۳۵۴۹/۹ میلیارد دلار با نرخ رشد سالانه ۷/۶ درصد، بنگلادش از ۳۱/۶ میلیارد دلار به ۴۳۷/۴ میلیارد دلار با نرخ رشد سالانه و قزاقستان از ۲۶/۹ میلیارد دلار به ۲۶۱/۴ میلیارد دلار با نرخ رشد ۷/۱ درصد، همگی با بیش از ۷ درصد رشد اقتصادی بالاترین عملکرد اقتصادی را در بلندمدت تجربه کرده‌اند. در حالی که تولید ناخالص داخلی ایران از ۱۲۴ میلیارد دلار به ۴۰۱/۵ میلیارد دلار تنها ۳/۶ درصد نرخ رشد سالانه در بلندمدت را شاهد بوده است. مطابق هر دو نمودار، درآمد ملی و درآمد ملی سرانه ایران تا ۲۰۱۲ مناسب ارزیابی می‌شود، منتهی از ۲۰۱۲ با تشدید تحریم‌های اقتصادی آمریکا به‌خصوص با خروج آمریکا از برجام در نیمه دوم دهه ۲۰۱۰ درآمد ملی و درآمد ملی سرانه ایران شدیداً روبه کاهش گذاشت.

نمودار ۳. روند تغییرات تولید ناخالص داخلی در یک دهه منتهی به سال ۲۰۲۲

همچنین نمودار ۳، گویای آن است که تحریم‌ها اندازه اقتصاد ایران را در یک دهه منتهی به سال ۲۰۲۳ کاملاً تحت‌الشعاع قرار داده است. مطابق نمودار بالاترین ارزش اندازه اقتصاد ایران به رقم ۴۸۶٫۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ پس از برجام و قبل از خروج دولت ایالات متحده از برجام بوده است. با خروج دولت آمریکا از برجام، اندازه اقتصاد ایران طی سه سال ۲۰۱۸، ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ کوچک و کوچک‌تر شده است. به‌طوری که در سال ۲۰۲۰ اندازه اقتصاد ایران به ۲۳۹٫۷ میلیارد دلار، کمتر از نصف اندازه اقتصاد ایران در سال ۲۰۱۷، معادل ۲۴۶٫۹ میلیارد دلار کوچک‌تر شده است.

۱-۵. تجانس و همگونی در آمد سرانه کشورهای عضو گروه ۸

تولید ناخالص داخلی سرانه و تجانس و همگونی آن برای گروه ۸ طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ در جدول ۴ ارائه شده است. در ستون ۱ و ۲ جدول، ۸ کشور عضو گروه و مقاطع سالانه بلندمدت ۲۰ ساله از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ درج است. در ستون ۳ جدول، تولید ناخالص داخلی سرانه (به اختصار تولید سرانه) کشورهای عضو گروه ۸ در مقاطع سالانه مدنظر ارائه شده است. مطابق این آمار، بالاترین تولید سرانه در بین اعضای گروه ۸ به دو کشور مالزی و ترکیه تعلق دارد که از ابتدا تا انتهای دوره تولید سرانه آن دو کشور کمابیش نزدیک به هم و روبه افزایش بوده است. در مقابل، پایین‌ترین تولید سرانه در بین کشورهای گروه ۸ از آن سه کشور بنگلادش، پاکستان و نیجریه است که در این بین با وجود تولید سرانه نازل بنگلادش در ابتدای دوره، در انتهای دوره از دو کشور پاکستان و نیجریه به‌طور معنی‌داری پیشی گرفته است.

مجموعه متغیرهای اقتصاد کلان از جمله تولید ناخالص داخلی سرانه، تورم و رشد اقتصادی یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی به‌طور غیر مستقیم و در شرایط اتحادیه کامل اقتصادی (که با تحرک عوامل و سیاست‌های اقتصادی واحد) متأثر می‌شوند. درواقع متغیرهای اقتصاد کلان در هر کشور متأثر از سیاست‌های پولی و مالی (داخلی) و سیاست تجاری آن کشور است. همچنین، عوامل متعدد ساختاری در کشورها مانند نهادها، شرایط سیاسی، ثبات محیط اقتصاد کلان، فضای کسب‌وکار و شوک‌ها و تکانه‌های غیراقتصادی از جمله تحریم‌ها و نظایر آن‌ها به‌شدت تأثیر گذارند که نمونه بارز آن برای اقتصاد ایران در دهه ۱۳۹۰ رخ داد و بیم آن می‌رود که در دهه نخست ۱۴۰۰ تداوم یابد.^۱

درآمد سرانه ایران در دهه ۲۰۰۰ روبه افزایش بوده منتهی در دهه ۲۰۱۰ شدیداً روبه کاهش گذاشته است. درواقع درآمد سرانه ایران در سال ۲۰۲۱ حدود ۲۳۶۸ دلار کمتر از سال ۲۰۱۰ بوده است. با فرض جمعیت ۸۷٫۹ میلیون نفر در سال ۲۰۲۱، آنگاه اندازه اقتصاد ایران ۲۰۸٫۱۵ میلیارد دلار نسبت به سال ۲۰۱۰ کوچک‌تر شده است. با توجه به تشدید تحریم‌ها در نیمه دوم دهه ۲۰۱۰، اندازه اقتصاد ایران نیز شدیداً متأثر شده است.

جدول ۴. تجانس و همگونی در تولید ناخالص داخلی سرانه (GDPPC) ایران و گروه ۸، دوره بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ (واحد ارقام به: دلار جاری، سال پایه ۲۰۰۰=۱۰۰ و ترکیه کشور شاخص گروه ۸) (World Development Indicators)

شرح	GDPPC	شاخص GDPPC	همگونی منطقه‌ای	شاخص همگونی منطقه‌ای	شرح	GDPPC	شاخص GDPPC	همگونی منطقه‌ای	شاخص همگونی منطقه‌ای
۲۰۰۰	۴۱۳	۱۰۰	۱۰	۱۰۰	۲۰۰۰	۴۰۸۸	۱۰۰	۹۶	۱۰۰
۲۰۱۰	۷۷۷	۱۸۸	۷	۷۰	۲۰۱۰	۸۸۸۰	۲۱۷	۸۴	۸۸
۲۰۱۵	۱۳۳۶	۳۹۹	۱۱	۱۱۰	۲۰۱۵	۹۷۰۰	۳۳۷	۸۹	۹۳
۲۰۲۱	۲۴۵۸	۵۹۵	۲۵	۲۵۰	۲۰۲۲	۱۱۱۰۹	۳۷۲	۱۱۵	۱۲۰
۲۰۰۰	۱۳۹۹	۱۰۰	۳۳	۱۰۰	۲۰۰۰	۵۶۵	۱۰۰	۱۳	۱۰۰
۲۰۱۰	۲۵۱۰	۱۷۹۴	۲۴	۷۳	۲۰۱۰	۲۲۸۰	۴۰۴	۲۱	۱۶۲
۲۰۱۵	۳۳۴۰	۲۳۸۷	۳۱	۹۴	۲۰۱۵	۲۶۸۰	۴۴۴	۲۵	۱۹۲
۲۰۲۱	۳۶۴۴	۲۶۴۴	۳۸	۱۱۵	۲۰۲۱	۲۰۶۶	۳۶۶	۲۱	۱۶۲
۲۰۰۰	۷۷۱	۱۰۰	۱۸	۱۰۰	۲۰۰۰	۵۳۱	۱۰۰	۱۲	۱۰۰
۲۰۱۰	۲۰۹۴	۴۰۱	۲۹	۱۶۱	۲۰۱۰	۹۱۱	۱۷۲	۹	۷۵
۲۰۱۵	۳۳۳۳	۴۳۱	۳۱	۱۷۲	۲۰۱۵	۱۲۸۲	۲۴۱	۱۲	۱۰۰
۲۰۲۱	۴۳۳۳	۵۶۲	۴۵	۲۵۰	۲۰۲۱	۱۵۰۵	۲۸۳	۱۶	۱۳۳

۱. بانک جهانی در طبقه‌بندی اقتصادهای جهان ۲۰۲۲ در چهار گروه درآمدی؛ بالا، متوسط-بالا، متوسط-پایین و کم‌درآمد، ایران را در گروه اقتصادهایی با سطح درآمدی متوسط پایین قرار داده است. از علل تنزل موقعیت ایران، رشد پایین و توقف رشد تولید ناخالص داخلی همراه با سقوط ارزش خارجی ریال اشاره کرد (بانک جهانی، ۲۰۲۳).

ادامه جدول ۴.

شرح	GDPPC	شاخص GDPPC	همگونی منطقه‌ای	شاخص همگونی منطقه‌ای	شرح	GDPPC	شاخص GDPPC	همگونی منطقه‌ای	شاخص همگونی منطقه‌ای
۲۰۰۰	۱۶۷۲	۱۰۰	۳۹	۱۰۰	۲۰۰۰	۴۳۷۸	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۲۰۱۰	۶۴۵۹	۳۸۶	۶۱	۱۵۶	۲۰۱۰	۱۰۶۱۵	۲۴۸	۱۰۰	۱۰۰
۲۰۱۵	۴۹۹۱	۳۹۹	۴۶	۱۱۸	ترکیه	۱۰۸۵۲	۲۵۴	۱۰۰	۱۰۰
۲۰۲۱	۴۰۹۱	۲۴۵	۴۲	۱۰۸		۹۶۶۱	۲۲۶	۱۰۰	۱۰۰

از ارزیابی شاخص‌های توسعه و اقتصاد کلان بین‌الملل ایران و گروه ۸ نتیجه می‌شود بازیگر نخست، اندونزی است. درواقع از جنبه اندازه اقتصاد، تجارت و سرمایه‌گذاری اندونزی نقش اول و بازیگر کلیدی گروه را دارد. از این سه جنبه، ترکیه در مقام دوم قرار دارد. در این بین، اوضاع اقتصاد، تجارت و جریان سرمایه‌گذاری خارجی ایران از ظرفیت‌ها فاصله است و به‌ویژه وضعیت ثبات محیط اقتصاد کلان ایران از جمله رشد اقتصادی و نرخ تورم ایران نامساعد ارزیابی می‌شود.

۲-۵. نتایج مطالعات تطبیقی رقابت‌پذیری، مؤلفه‌ها و اجزای آن

نتایج مطالعه تطبیقی شاخص رقابت‌پذیری جهانی و منطقه‌ای ایران در مقاطع سالانه دهه ۲۰۱۰ گویای آن است که: **شاخص رقابت‌پذیری جهانی ایران:** ایران در سال ۲۰۱۰ در رقابت‌پذیری جهانی با کسب امتیاز با ارزش عددی ۴,۱۴ از ۱۰ در رتبه ۶۹ در بین ۱۳۹ کشور بررسی شده در گزارش رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد قرار داشت (در وضعیت گذار از مرحله مبتنی بر عوامل تولید به مرحله بهبود کارایی) که هم‌ردیف رومانی ۴,۱۶ (۶۷)، کلمبیا ۴,۱۴ (۶۸)، لتونی ۴,۱۴ (۷۰)، بلغارستان ۴,۱۳ (۷۱) و قزاقستان ۴,۱۳ (۷۱) بود. طی دوره تا قبل از بازنگری شاخص در سال ۲۰۱۷-۱۸، همچنان رتبه ۶۹ احراز کرده بود. البته طی این مدت شاخص رقابت‌پذیری با رکورد رتبه ۸۳ برای سال ۲۰۱۴-۱۵ پرنوسان بوده است.^۱ منتهی با بازبینی شاخص رقابت در سال ۲۰۱۸ و اهمیت یافتن مؤلفه‌های نرم، در دو سال ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ شاخص رقابت‌پذیری ایران، به رتبه ۸۹ و ۹۹ تنزل یافته است. از مطالعه شکاف شاخص رقابت‌پذیری ایران در مقیاس جهانی (رتبه برتر جهان) و منطقه‌ای (ترکیه) گویای آن است شکاف شاخص رقابت‌پذیری ایران به‌ویژه بعد از بازنگری روبه افزایش گذاشته است به‌طوری که شکاف شاخص در سال ۲۰۱۹ ایران با رتبه برتر جهان به ۳۷,۵ درصد و با رتبه برتر منطقه به ۱۴,۷ درصد رسیده است.

جدول ۵. تحلیل شکاف رقابت‌پذیری (GCI) ایران در مقایسه با بهترین عملکرد منطقه‌ای و جهانی (WEF, GCI, 2008-2021. (wef.org))

شرح	برنامه توسعه	تعداد کشور	ایران				عملکرد به رتبه برتر (۱) جهان		عملکرد ایران به رتبه برتر منطقه: ترکیه	
			رتبه	تغییر رتبه	امتیاز	تغییر امتیاز	کشور	امتیاز (%)	شکاف (%)	رتبه
۱۳۸۹-۹۰ (۲۰۱۰-۱۱)	سال ۵ برنامه توسعه ۴	۱۳۹	۶۹	...	۴,۱۴	...	سوئیس	۵,۶۳ (۲۶,۵)	۷۳,۵ (۲۶,۵)	۶۱ (-)
۱۳۹۲-۹۳ (۲۰۱۳-۱۴)	سال ۲ برنامه توسعه ۵	۱۴۸	۸۲	-۱۳	۴,۰۷	-۰,۰۷	سوئیس	۵,۵۷ (۲۶,۹)	۷۳,۱ (۲۶,۹)	۴۴ (+۱۷)
۱۳۹۳-۹۴ (۲۰۱۴-۱۵)	سال ۳ برنامه توسعه ۵	۱۴۴	۸۳	-۱	۴,۰۳	-۰,۰۴	سوئیس	۵,۷۰ (+۰,۱۳)	۷۰,۷ (۲۹,۳)	۴۵ (-۱)
۱۳۹۴-۹۴ (۲۰۱۵-۱۶)	سال ۴ برنامه توسعه ۵	۱۴۰	۷۴	+۹	۴,۰۹	+۰,۰۶	سوئیس	۵,۷۶ (+۰,۰۶)	۷۱,۰ (۲۹,۰)	۵۱ (-۶)
۱۳۹۴-۹۵ (۲۰۱۶-۱۷)	سال ۵ برنامه توسعه ۵	۱۳۸	۷۶	-۲	۴,۱۲	+۰,۰۳	سوئیس	۵,۸۱ (+۰,۰۵)	۷۰,۹ (۲۹,۱)	۵۵ (-۴)
۱۳۹۵-۹۶ (۲۰۱۷-۱۸)	سال ۱ برنامه توسعه ۶	۱۳۷	۶۹	+۷	۴,۲۷	+۰,۱۵	سوئیس	۵,۸۶ (+۰,۰۵)	۷۲,۹ (۲۷,۱)	۵۲ (+۳)

۱. نظر به ۱۳۸ تا ۱۴۸ کشور در طی دوره از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹، احتمالاً در جابه‌جایی و تغییر رتبه ایران بی‌تأثیر نبوده باشد. تغییر در کمیت و کیفیت شاخص‌ها و متغیرهای ۱۲ مؤلفه رقابت از ۲۰۱۷، در این جابه‌جایی تأثیر دارد. با این وجود، با تعداد کشورهای یکسان در ابتدا و انتهای دوره، کاهش ۳۰ رتبه جایگاه ایران، شکاف در شاخص‌های نرم است.

ادامه جدول ۵.

شرح	برنامه توسعه	تعداد کشور	ایران				عملکرد به رتبه برتر (۱) جهان			عملکرد ایران به رتبه برتر منطقه: ترکیه	
			رتبه	تغییر رتبه	امتیاز	تغییر امتیاز	کشور	امتیاز	شکاف (%)	رتبه	شکاف (%)
۱۳۹۶-۹۷ (۲۰۱۸)	سال ۲ برنامه توسعه ۶	۱۴۰	۸۹	-۱	۵۴,۹	+۰,۴	آمریکا	۸۵,۶ (+۰,۸)	۶۴,۱ (۳۵,۹)	۶۱,۶ (-۳)	۸۹,۱ (۱۰,۹)
۱۳۹۷-۹۸ (۲۰۱۹)	سال ۳ برنامه توسعه ۶	۱۴۱	۹۹	-۱۰	۵۳,۰	-۱,۹	سنگاپور	۸۴,۸ (+۱,۳)	۶۲,۵ (۳۷,۵)	۶۲,۱ (۰)	۸۵,۳ (۱۴,۷)

مطابق اطلاعات جدول ۵، بهترین رتبه ایران در شاخص رقابت‌پذیری جهانی برای دو سال قبل از شروع تحریم‌ها (۱۳۹۰) و سال نخست پس‌ابرجام (۱۳۹۶) که تعداد مؤثری از ۱۲ مؤلفه ثابت نسبی داشتند، رخ داده است. در مقابل، بدترین رتبه ایران در GCI با ۹۹ در سال ۱۳۹۸ با تشدید تحریم‌ها و بی‌ثباتی مؤلفه‌های آن از جمله ثابت محیط اقتصاد کلان ایران رخ داده است. جدول ۶ شکاف شاخص رقابت‌پذیری ایران را در مقایسه با کشورهای صنعتی تراز نخست و منتخبی از کشورهای نوظهور و تازه‌صنعتی‌شده نسل نخست و دوم را طی چهار مقطع سالانه در یک دهه اخیر از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ را ارائه می‌دهد.

جدول ۶. شکاف شاخص رقابت‌پذیری (GCI) ایران در مقایسه با کشورهای منتخب نوظهور و تازه‌صنعتی‌شده^۱: ۲۰۱۰-۱۹
(UNIDO, CIPI, 1990-2021. (unido.org))

شرح	۲۰۱۰-۱۱ (۱۳۸۹)			۲۰۱۷-۱۸ (۱۳۹۶)			۲۰۱۸-۱۹ (۱۳۹۷)			۲۰۱۹-۲۰ (۱۳۹۸)		
	رتبه	امتیاز	شکاف (%)	رتبه	امتیاز	شکاف (%)	رتبه	امتیاز	شکاف (%)	رتبه	امتیاز	شکاف (%)
۱. سوئیس	۱	۵,۶۳	۷۳,۵	۱	۵,۸۶	۷۲,۹	۴	۸۲,۶	۶۶,۵	۴	۸۲,۳	۶۴,۴
۲. آلمان	۵	۵,۳۹	۷۶,۸	۵	۵,۶۵	۷۵,۶	۳	۸۲,۸	۶۶,۳	۷	۸۱,۸	۶۴,۸
۳. آمریکا	۴	۵,۴۳	۷۶,۲	۲	۵,۸۵	۷۳,۰	۱	۸۵,۶	۶۴,۱	۲	۸۳,۷	۶۳,۳
۴. ژاپن	۶	۵,۳۷	۷۷,۱	۹	۵,۴۹	۷۷,۸	۵	۸۲,۵	۶۶,۵	۶	۸۲,۳	۶۴,۴
۵. چین	۲۷	۴,۸۴	۸۵,۵	۲۷	۵,۰۰	۸۵,۴	۲۸	۷۲,۶	۷۵,۶	۲۸	۷۳,۹	۷۱,۷
۶. کره جنوبی	۲۳	۴,۹۲	۸۴,۱	۲۶	۵,۰۷	۸۴,۲	۱۵	۷۸,۸	۶۹,۴	۱۳	۷۹,۶	۶۶,۶
۷. مکزیک	۶۶	۴,۱۹	۹۸,۸	۵۱	۴,۴۴	۹۶,۲	۴۶	۶۴,۶	۸۵,۰	۴۸	۶۴,۹	۸۱,۷
۸. برزیل	۵۸	۴,۲۸	۹۶,۷	۸۰	۴,۱۴	۱۰۳,۱	۷۲	۵۹,۵	۹۲,۳	۷۱	۶۰,۹	۸۷,۰
۹. آرژانتین	۸۷	۳,۹۵	۱۰۴,۸	۹۲	۳,۹۵	۱۰۸,۱	۸۱	۵۷,۵	۹۵,۵	۸۳	۵۷,۲	۹۲,۷
۱۰. هند	۵۱	۴,۳۳	۹۵,۶	۴۰	۴,۵۹	۹۳,۰	۵۸	۶۲,۰	۸۸,۵	۶۸	۶۱,۴	۸۶,۳
۱۱. مالزی	۲۶	۴,۸۸	۸۴,۸	۲۳	۵,۱۷	۸۲,۶	۲۵	۷۴,۴	۷۳,۸	۲۷	۷۴,۶	۷۱,۰
۱۲. اندونزی	۴۴	۴,۴۳	۹۳,۵	۳۶	۴,۶۸	۹۱,۲	۴۵	۶۴,۹	۸۴,۶	۵۰	۶۴,۶	۸۲,۰
۱۳. ترکیه	۶۱	۴,۲۵	۹۷,۴	۵۳	۴,۴۲	۹۶,۶	۶۱	۶۱,۶	۸۹,۱	۶۱	۶۲,۱	۸۵,۳
۱۴. تایلند	۳۸	۴,۵۱	۹۱,۸	۳۲	۴,۷۲	۹۰,۵	۳۸	۶۷,۵	۸۱,۳	۴۰	۶۸,۱	۷۷,۸
۱۵. تونس	۳۲	۴,۶۵	۸۹,۰	۹۵	۳,۹۳	۱۰۸,۷	۸۷	۵۵,۶	۶۸,۷	۸۷	۵۶,۴	۹۴,۰
۱۶. ویتنام	۵۹	۴,۲۷	۹۶,۹	۵۵	۴,۳۶	۹۷,۹	۷۷	۵۸,۱	۹۴,۵	۶۷	۶۱,۵	۸۶,۲
۱۷. ایران	۶۹	۴,۱۴	۱۰۰	۶۹	۴,۲۷	۱۰۰	۸۹	۵۴,۹	۱۰۰,۰	۹۹	۵۳,۰	۱۰۰,۰
کل کشورها	۱۳۹	-	-	۱۳۷	-	-	۱۴۰	-	-	۱۴۱	-	-

مطابق جدول، نتیجه می‌شود که طی دو مقطع اول دوره با شاخص رقابت‌پذیری بازبینی‌نشده، ایران بالاترین شکاف از مجموعه کشورهای صنعتی با سوئیس، آمریکا، آلمان و ژاپن، با بیش از ۲۰ درصد مواجه بود. حال آنکه با شاخص رقابت‌پذیری بازبینی‌شده در دو مقطع اخیر ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹، این شکاف شاخص برای ایران با آن کشورها، با بیش از ۳۵ درصد رو به افزایش گذاشته است. همچنین طی دو مقطع اول دوره با شاخص رقابت‌پذیری بازبینی‌نشده، ایران بالاترین شکاف با کشورهای

۱. کشورهای تازه‌صنعتی‌شده نسل نخست (شامل ۸ کشور کره جنوبی، مکزیک، آرژانتین، برزیل، هند، هنگ‌کنگ، تایوان و سنگاپور) و نسل دوم (شامل اندونزی، ترکیه، مالزی، فیلیپین، تایلند، کلمبیا، مراکش و تونس)، تنها ۵ کشور (آرژانتین، برزیل، هند، مکزیک و جمهوری کره) و ۵ کشور (اندونزی، تایلند، مالزی، تونس و ترکیه) عضو گروه ۲۰، برای مقایسه با ایران در این جدول درج است.

تازه‌صنعتی‌شده و نوظهور نسل نخست و دوم با کره جنوبی و مالزی، با بیش از ۱۵ درصد شکاف مواجه بوده است. حال آنکه با شاخص رقابت بازمینی‌شده در دو مقطع اخیر ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹، شکاف شاخص رقابت ایران با آن دو، به بیش از ۲۵ درصد روبه افزایش گذاشته است.

جدول ۷. جایگاه جهانی رقابت‌پذیری ایران در مقایسه با بهترین کشور در دهه ۲۰۱۰-۲۰۱۹ (نتایج تحقیق به‌نقل از گزارش

رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۲۰)

رتبه ۱ جهان	رتبه (تغییر)			نمره و امتیاز ارزش عددی ایران			شرح	حوزه کلی
	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۶	۲۰۱۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸		
ایالات متحده	۹۹ (-۱۰)	۸۹ (-۲۰)	۴ (-۵)	۶۹	۳۰ (-۱,۹)	۹ (+۵۴)	شاخص کلی رقابت‌پذیری جهانی	
فنلاند	۱۲۰ (+۱)	۱۲۱ (-۳۹)	۲۳ (+۱۰)	۸۲	۳,۵ (-۱,۸)	۳ (+۴۴)	(۱) نهادها	
سنگاپور	۸۰ (-۴)	۷۶ (-۲)	۶۷ (+۷)	۷۴	۶۴,۸ (-۰,۶)	۴ (-۶۵)	(۲) زیرساخت‌ها	(I) الزامات و نیازهای اساسی (محیط کمکی)
کره جنوبی	۸۴ (-۴)	۸۰ (+۲)	۱۰۴ (-۱۷)	۸۷	۵۰,۸ (+۳,۲)	۶ (+۴۷)	(۳) آمادگی تکنولوژیکی (انطباق‌پذیری ICT)	
۳۳ کشور	۱۳۴ (-۱۷)	۱۱۷ (-۷۳)	۱۲۷ (+۱۸)	۴۵	۵۲,۲ (-۱۴,۷)	۹ (+۶۶)	(۴) ثبات محیط اقتصاد کلان	
۴ کشور	۷۲ (+۱۲)	۸۴ (-۳۰)	۵۰ (+۴)	۵۴	۸۰,۴ (+۲,۹)	۵ (+۷۷)	(۵) سلامت (پهناشت و آموزش)	(II) سرمایه انسانی
سوئیس	۹۲ (-۱)	۹۱ (+۲)	۹۹ (-۹)	۹۸	۷۹,۹ (+۰,۹)	۷ (-۵۷)	(۶) مهارت‌ها (آموزش عالی و حرفه‌ای)	
هنگ کنگ	۱۳۳ (+۱)	۱۳۴ (-۳۶)	۱۰۳ (-۵)	۹۸	۴۱,۶ (-۰,۴)	۲۰ (-۳۲)	(۷) کارایی بازار کالا (محصول)	
سنگاپور	۱۴۰ (-۴)	۱۳۶ (-۱)	۱۳۹ (-۴)	۱۳۵	۴۱,۳ (-۱,۸)	۱۳ (-۲۳)	(۸) بازار نیروی کار	(III) بازارها
هنگ کنگ	۱۲۳ (-۲۵)	۹۸ (+۲۲)	۱۲۳ (-۳)	۱۲۰	۴۷,۵ (-۵,۰)	۵ (-۵۲)	(۹) نظام / بازارهای مالی	
چین	۲۱ (-۲)	۱۹ (+۱)	۳۱ (-۱)	۲۰	۷۴,۱ (-۰,۴)	۷ (+۷۴)	(۱۰) اندازه بازار	
ایالات متحده	۱۳۲ (-۱۳)	۱۱۹ (-۳۷)	۹۲ (-۱۰)	۸۲	۴۴,۳ (-۵,۷)	۵۰ (-۵۰)	(۱۱) بویایی محیط کسب‌وکار	(IV) اکوسیستم نوآوری
آلمان	۷۱ (-۶)	۶۵ (+۲۶)	۷۰ (+۲)	۹۱	۳۸,۰ (-۰,۴)	۷ (+۳۷)	(۱۲) توانایی نوآوری	

۳-۵. آثار کاهشی در منافع تجارت ایران

اقتصاددانان برای تعیین قواعد مربوط به نحوه تقسیم منافع حاصل از تجارت بین کشورهای ذی‌نفع، کراراً از مفهوم رابطه مبادله سود جسته‌اند. چنانکه ریکاردو^۱ در نظریه معروف با عنوان «هزینه‌های تطبیقی^۲» در مورد مبادلات بین‌المللی، انجام مبادلات بین دو کشور و دو کالا را در فاصله معین از تغییرات نرخ مبادله متضمن منافع برای طرفین مبادله می‌داند، حال آنکه جان استوارت میل^۳ با دخالت دادن عام تقاضای متقابل، نشان می‌دهد که نقطه‌ای انجام می‌شود که کشش و حجم تقاضای متقابل دو کشور برای کالاهای یکدیگر آن را تعیین می‌کند و آن نقطه را «رابطه مبادله طرفین^۴» می‌نامد. در تجارت میان کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته، کشورهای در حال توسعه معتقدند که رابطه مبادله تجارت به ضرر آن‌هاست. دلایلی که این کشورها ارائه می‌دهند، متعدد است. از آنجاکه تغییرات در رابطه مبادله در کوتاه‌مدت و بلندمدت انجام می‌گیرد، بررسی عواملی که اثرگذار بر رابطه مبادله است مهم هستند. اهمیت موضوع به این علت است که مثلاً اگر حجم تجارت از تولید ناخالص ملی رقم قابل ملاحظه‌ای باشد، تغییرات در رابطه مبادله می‌تواند آثار معنی‌داری را بر سطح تولید ناخالص ملی بگذارد. بعد از جنگ جهانی دوم همواره در مباحث مرتبط با مبادلات بین‌المللی، مسئله سقوط رابطه مبادله کشورهای در حال توسعه در بلندمدت مطرح گردیده است. بر اساس این فرضیه، کشورهای در حال توسعه همواره کالای کمتری را در مقابل یک واحد از صادرات خود به دست می‌آورند؛ به عبارت دیگر، کشورهای توسعه‌یافته از مبادله کالا با کشورهای در حال توسعه منافع بیشتری می‌برند. سه ستون آخر جدول انواع رابطه مبادله تجارت ایران را نشان می‌دهد. از این سه رابطه مبادله، آنچه کاملاً از تحریم‌ها متأثر است، رابطه مبادله قیمتی است. نخست آنکه رابطه مبادله قیمتی پیوسته در کل دوره نازل بوده است. درواقع، از واحد ۱۰۰ در دوره سالانه، حداکثر ۲۹,۲ در سال ۲۰۱۷ و حداقل ۳۴,۳ در سال ۲۰۲۲ بوده است. دوم آنکه، در سال‌های تشدید تحریم‌ها، رابطه مبادله قیمتی روبه کاهش و در سال‌هایی که تحریم‌ها کمرنگ بوده، رابطه مبادله قیمتی تجارت خارجی ایران نسبتاً بالا و باثبات بوده است. سوم اینکه از رابطه مبادله به‌مثابه هزینه مبادله در تجارت نیز یاد می‌شود؛ درواقع تحریم‌ها سبب ارزان‌فروشی کالاهای صادراتی و گران خریدن کالاهای وارداتی ایران گردیده است و به این ترتیب هزینه مبادله در تجارت را افزایش داده است (جدول ۸).

1. Ricardo David
2. Comparative Cost
3. Mill. John Stuart
4. Terms of Interchange

جدول ۸. ابعاد و انواع رابطه مبادله تجارت ایران از ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۲ (کتاب سال، وزارت صنعت، معدن و تجارت، سالهای مختلف)

شرح	صادرات			واردات			TOTNb	TOTtg	TOTti
	م.تن	م.دلار	دلار/تن	م.تن	م.دلار	دلار/تن			
۲۰۱۶	۱۲۹/۹	۴۴/۰	۳۳۹/۱	۳۳/۴	۴۳/۷	۱۳۰۷/۹	۲۵/۹	۲۵/۷	۳۳۳۸
۲۰۱۷	۱۳۲/۹	۴۷/۰	۳۵۳/۶	۳۸/۹	۵۴/۵	۱۴۰۱/۴	۲۵/۲	۲۹/۲	۳۳۴۹
۲۰۱۸	۱۱۷/۲	۴۳/۳	۳۷۸	۳۲/۱	۴۲/۶	۱۳۳۹/۵	۲۸/۴	۲۷/۳	۳۳۲۸
۲۰۱۹	۱۳۳/۸	۴۱/۰	۳۰۶/۴	۳۵/۸	۴۴/۱	۱۲۳۰/۷	۲۴/۸	۲۶/۷	۳۳۱۸
۲۰۲۰	۱۱۳/۷	۳۵/۰	۳۰۷/۸	۳۳/۷	۳۸/۹	۱۱۵۴/۱	۲۶/۶	۲۹/۶	۳۰۲۴
۲۰۲۱	۱۱۱/۶	۳۱/۰	۲۹۱/۱	۳۹/۶	۵۳/۹	۱۱۹۸/۴	۲۴/۲	۲۶/۸	۳۱۲۷
۲۰۲۲	۱۰۵/۷	۲۸/۲	۲۸۷	۴۲/۵	۵۹/۲	۱۰۲۳/۶	۲۱/۱	۲۴/۳	۳۰۱۱

۴-۵. جابجایی شرکای تجاری (واردات و صادرات) ایران در بلندمدت: پیش و پس از تحریمها

جدول ۹. شرکای تجاری (واردات) در دو سال ایران قبل و بعد تحریمها نشان می‌دهد. با دقت در آن نشان می‌دهد که:

جدول ۹. بیست شریک نخست تجاری (واردات) ایران در دو مقطع قبل و بعد تحریم ایران (نتایج محاسبات نگارنده)

۲۰۲۲			۲۰۰۲		
کشور	ارزش (M\$)	سهم (%)	کشور	ارزش (M\$)	سهم (%)
آلمان	۳۴۷۴/۶	۱۷/۱	امارات	۱۸۰۰۶/۹	۳۰/۷
سوئیس	۱۸۹۶/۰	۹/۳	چین	۱۵۵۶۲/۲	۲۶/۵
امارات	۱۸۳۵/۰	۹/۰	ترکیه	۶۰۸۴/۴	۱۰/۴
فرانسه	۱۲۰۷/۵	۵/۹	هند	۲۶۹۳/۲	۴/۶
ایتالیا	۱۱۷۹/۲	۵/۸	آلمان	۱۸۸۷/۴	۳/۲
کره جنوبی	۹۶۶/۰	۴/۸	روسیه	۱۵۲۵/۹	۲/۶
چین	۹۵۸/۰	۴/۷	سوئیس	۱۱۷۶/۶	۲/۰
روسیه	۸۷۸/۷	۴/۳	انگلیس	۹۴۸/۳	۱/۶
ژاپن	۷۱۹/۴	۳/۵	هلند	۹۰۴/۲	۱/۵
برزیل	۷۱۵/۶	۳/۵	پاکستان	۷۸۱/۲	۱/۳
انگلیس	۶۸۹/۰	۳/۴	عمان	۷۵۹/۱	۱/۳
هند	۵۱۰/۷	۲/۵	کره جنوبی	۷۳۸/۸	۱/۲
بلژیک	۳۸۹/۶	۱/۹	ایتالیا	۷۳۲/۰	۱/۲
ترکیه	۳۳۴/۳	۱/۶	مالزی	۶۳۱/۵	۱/۱
سوئد	۳۳۳/۱	۱/۶	هنگ کنگ	۴۶۲/۲	۰/۸
استرالیا	۳۱۳/۶	۱/۵	عراق	۴۵۷/۷	۰/۸
هلند	۲۹۸/۶	۱/۵	برزیل	۴۵۷/۵	۰/۸
اسپانیا	۲۶۱/۶	۱/۳	سنگاپور	۴۵۷/۰	۰/۸
عربستان	۲۶۱/۵	۱/۳	تایلند	۳۳۰/۶	۰/۵
قزاقستان	۲۳۹/۹	۱/۲	فرانسه	۲۶۰/۰	۰/۴
سایر	۲۹۰/۰	۱۴/۳	سایر	۳۹۳۴/۷	۶/۷
نسبت تمرکز ۴	۸۴۱۳/۱	۴۱/۳	نسبت تمرکز ۴	۴۲۴۰۰/۳	۷۳/۲
نسبت تمرکز ۸	۱۲۳۹۵	۶۰/۹	نسبت تمرکز ۸	۴۷۹۲۰/۶	۸۱/۶
نسبت تمرکز ۱۶	۱۶۳۴۹/۹	۸۰/۴	نسبت تمرکز ۱۶	۵۳۳۳۳/۴	۹۰/۸
جهان	۲۰۳۳۵/۷	۱۰۰	جهان	۵۸۷۳۶/۲	۱۰۰

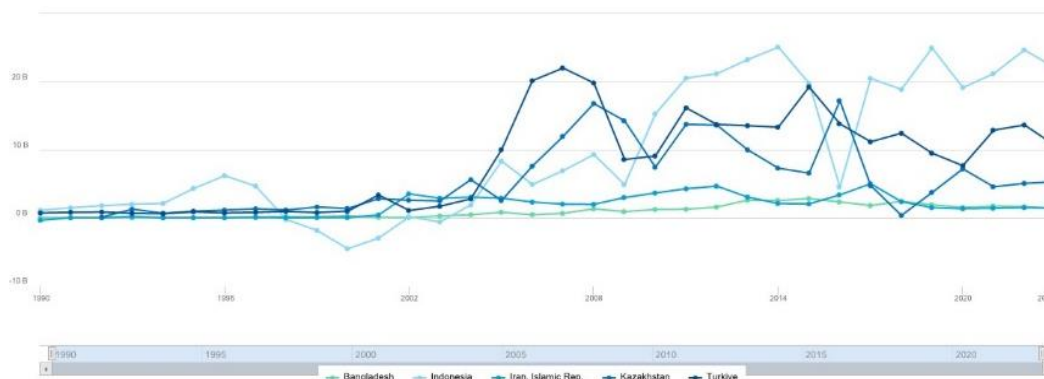
یکم، آهنگ رشد تجارت ایران به مراتب پایین‌تر از تجارت جهانی بوده است: واردات ایران از ۲۰/۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۲ به ۵۸/۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ با شاخص ۲۸۹/۲ و نرخ رشد سالانه ۵/۵ درصد افزایش یافته است و حال آنکه سهم ایران از واردات جهانی از ۰/۳۱ درصد در سال ۲۰۰۲ به ۰/۲۳ درصد در سال ۲۰۲۲، ۰/۰۸ درصد واحد روبه کاهش گذاشته است. دوم، شرکای تجاری معدودی کاملاً بر تجارت ایران انحصار دارند: نسبت تمرکز ۴، ۸ و ۱۶ شریک نخست تجاری ایران

به ترتیب از ۴۱/۳، ۶۰/۹ و ۸۰/۴ درصد در سال ۲۰۰۲ به ۷۲/۲، ۸۱/۶ و ۹۰/۸ درصد در سال ۲۰۲۲ شدیداً روبه افزایش گذاشته است و آسیب‌پذیری تجارت خارجی ایران شدیداً افزایش یافته است. سوم، شرکای تجاری اصلی ایران از طیف کشورهای توسعه‌یافته به کشورهای هم‌جوار و آسیایی با انحصار امارات و چین جابه‌جا شده است: در سال ۲۰۰۲ از بین ۲۰ شریک نخست، ۱۲ کشور در اروپا و توسعه‌یافته قرار داشتند، منت‌هی در سال ۲۰۲۲ به ۶ کشور کاهش یافته است و به‌علاوه جایگاه این کشورها در تجارت با ایران شدیداً تضعیف شده است.

چهارم، به‌طور کلی با محدود شدن شرکا و جابه‌جایی شرکای تجاری ایران، منافع تجاری کشور روبه کاهش و آنگاه با محدود شدن شرکا و افزایش انحصار شرکای تجاری، آسیب‌پذیری تجارت خارجی ایران شدیداً افزایش یافته است.

۵-۵. جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

نظر به اینکه چین و هند از بزرگ‌ترین جذب‌کنندگان جریان سرمایه‌گذاری خارجی در جهان هستند، به‌منظور انتخاب کشورهای همسان با اقتصاد ایران، از مشاهدات آماری حذف گردید. در ادامه نمودار ۴، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران در قیاس با ۴ کشور ارائه می‌شود. واقعیت اینکه جریان سرمایه‌گذاری خارجی در بلندمدت در سطح جهانی و بین کشورها به‌طور کلی پرنوسان و فراز و فرودهایی اساسی مواجهه بوده است. با این وجود، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران در مقایسه با ۴ کشور منتخب ایران گویای آن است که: یکم، جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی در بلندمدت برای ایران بسیار پرنوسان و از ضعیف‌ترین عملکرد جذب سرمایه‌گذاری خارجی مواجهه بوده است. دوم، در بلندمدت، ایران در مقایسه با ۴ کشور منتخب (اندونزی، ترکیه و قزاقستان بالاترین جذب‌کنندگان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی) ضعیف‌ترین عملکرد جذب سرمایه‌گذاری خارجی را شاهد بوده است. بی‌تردید تحریم‌های اقتصادی ایران از جانب ایالات متحده در مورد محدودیت و ممنوعیت سرمایه‌گذاری در این خصوص مؤثر بوده است.

Series : Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)
Source : World Development Indicators
Created on: 11/09/2024

نمودار ۴. جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران در قیاس با ۴ کشور منتخب D8 و SCO از ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳

۶. نتیجه‌گیری

نوشتار پیش رو می‌کوشد ابعاد و جنبه‌هایی از آثار تحریم بر اقتصاد کلان بین‌الملل ایران با محوریت تجارت را تحلیل و تبیین نماید. نتایج مطالعه گویای آن است که تحریم‌ها دارای ابعاد زیان‌بار گسترده‌ای بر اقتصاد کلان بین‌الملل ایران در قیاس با منتخبی از کشورهای در حال توسعه و صنعتی نوظهور همسان با اقتصاد ایران از جمله اعضای گروه ۸ و SCO است به‌طوری که: یکم، شاخص‌های کلیدی اقتصاد کلان بین‌الملل از جمله اندازه اقتصاد، رفاه سرانه، نرخ تورم، تجارت بین‌الملل و جریان سرمایه‌گذاری خارجی ایران را در قیاس با منتخبی از کشورهای همسان با اقتصاد ایران در بلندمدت کاملاً متأثر کرده است. دوم، تحریم‌ها موجب جابه‌جایی شرکای تجاری ایران از کشورهای با سطح درآمد بالا به‌ویژه از جهان توسعه‌یافته با محوریت اتحادیه اروپا به کشورهای هم‌جوار و آسیا شده، به‌طوری که آسیب‌پذیری تجارت ایران از این جنبه پررنگ‌تر شده است. سوم،

تحریم‌ها منافع تجارت ایران را در بلندمدت، به‌ویژه انواع رابطه مبادله را با افول توأم با بی‌ثباتی و نوسان بالا مواجه کرده است. چهارم، کشور با شرکای تجاری محدود در هر دو گروه محصولات کشاورزی و صنعتی و تمرکز بالای شرکا آسیب‌پذیرتر شده است. پنجم، تحریم‌ها به رقابت‌پذیری اقتصاد ایران و مؤلفه‌های دوازده‌گانه با محوریت مؤلفه ثبات اقتصاد کلان در طی دوره شدیداً آسیب رسانده است. ششم، رفاه سرانه ایران در مقایسه با کشورهای منتخب در بلندمدت دچار افت معنی‌دار و قابل توجهی شده است و شکاف توسعه ایران بیشتر شده است؛ بنابراین با تشدید تحریم‌ها و تداوم آن دستیابی به حداکثر منافع رفاهی با شرایط بهترین اول برای اقتصاد ایران ناممکن است. هم‌اینک به‌منظور مقابله با تحریم‌های هوشمند همه‌جانبه چندوجهی و چندلایه، بایستی استراتژی مقابله با آن در ادوار زمانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت مورد اهتمام حاکمیت قرار گیرد. نظر به هزینه بالای چندبعدی اقتصادی تحریم‌ها در بلندمدت در راستای برچیدن تحریم‌ها و تعامل توسعه‌ای سازنده با جهان حرکت کرد.

منابع

- آذربایجانی، کریم؛ طیبی، سید کامیل؛ صفادرگیری، حلیمه (۱۳۹۴). اثر تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده و اتحادیه اروپا بر تجارت دوجانبه ایران و شرکای تجاری آن: کاربرد مدل جاذبه. *تحقیقات اقتصادی*، (۵۰)، ۵۳۹-۵۶۲. doi: 10.22059/jte. 2015.55800
- آقای، مجید؛ رضاقلی‌زاده، مهدیه؛ محمدرضایی، مجید (۱۳۹۷). بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی و تجاری بر روابط تجاری ایران و شرکای عمده تجاری. *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی (مطالعات راهبردی جهانی‌شدن)*، ۸ (۲۸)، ۶۸-۴۹
- امیراحمدیان، بهرام؛ حسینی، میرعبده (۱۳۹۰). مطالعه جایگاه ژئواکونومی سازمان همکاری شانگهای در جهان. *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، انجمن ژئوپلیتیک ایران*، ۷ (۳)، ۱۰۱-۱۳۵.
- حسینی، میرعبده؛ بزرگی، وحید (۱۳۸۱). شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی منطقه‌ای. *پژوهشنامه بازرگانی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی*، ۶ (۲۳)، ۳۶-۱. SID. <https://sid.ir/paper/7281/fa>.
- حسینی، میرعبده؛ هومن، تقی (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای اکو در فرایند منطقه‌گرایی. *دانش و توسعه*، ۱۴ (۲۰)، ۴۲-۱۱. <https://sid.ir/paper/75707/en>.
- طغیانی، مهدی؛ حسینی، سید عقیل؛ درخشان، مرتضی؛ باستانی‌فر، ایمان؛ حیدری، محمدرضا (۱۳۹۲). *اقتصاد تحریم: مبانی نظری و تاریخچه تحریم در جهان و ایران*. تهران: نیلوفران.
- کارزونی، علیرضا، اصغرپور، حسین، خضری، اوین (۱۳۹۵). بررسی اثر تحریم‌های اقتصادی بر ترکیب شرکای عمده تجاری ایران طی دوره ۱۳۷۱-۱۳۹۲. *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، ۲۰ (۷۹)، ۳۴-۱. dor: 20.1001.1.17350794.1395.20.79.1.2

References

- Aghaei, M., Reza Gholizadeh, M., & Mohammad Rezaei, M. (2018). Impact of Economic Sanctions on Iran Trade Relations and Their Major Trading Partners. *Strategic Studies of Public Policy*, 8(28), 49-68. SID. <https://sid.ir/paper/229890/en> (In Persian).
- Amirahmadian, B., & Hosseini, M. A. (2011). Study of Geo-economic Position of Shanghai Cooperation Organization on World Economy, *International Quarterly of Geopolitics*, 7(23): 101-135, https://journal.iag.ir/article_56911.html?lang=fa (In Persian).
- Azarbayejani, K., Tayebi, S, K., & Dargiri, H. S. (2015). The Effect of US and EU Economic Sanctions on Bilateral Trade Flows between Iran and Its Major Trading Partners: An Application of Gravity Model, *Economic Research*, 50(3), 539-562. doi: 10.22059/jte.2015.55800 (In Persian).
- Asian Development Bank (2022). Integration Indicators technical notes, <https://aric.adb.org/integration-indicators-technotes>.
- Barry, D., & Ronald C. K. (1999). *Regionalism, Multilateralism, and the Politics of Global Trade*. Vancouver: UBC Press.
- Beblawi, H: & Luciani, G (2005). *The Rentier State*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 12-13.
- Brohmer, J. (2009). *State Immunity and the Violatio of Human Riqjts*, Boston: Martinus Nijhoff

- Publishers.
- Caruso, R. (2003). The Impact of International Economic Sanctions on Trade: An Empirical Analysis. *Peace Science and Public Policy*, 9(2), 1-36.
- Drezner, D. W. (2003). *How Smart are Smart Sanction?*
- Eyler, R. (2007). *Economic Sanction: International Policy and Political Economy at Work*, Palgrave Macmillan.
- Frank, J. (2017). *The Imprical Consequences of Trade Snction for Directly and Indirectly Affected Countries*. FIW Working Paper. No.117
- Harmsen, R., & Leidy, M. (1994). *Regional Trading Arrangements, The Uruguay Round & Beyond*, Background Papers II.
- Hosseini M. A., & Bozorgi, V. (2002). Iran's Regional Trade Partners and the feasibility of Establishing an Integrative Economic Core. *Iranian Journal of Trade Studies (IJTS) Quarterly*. 23(6), 1-36. SID. <https://sid.ir/paper/7281/fa>. (In Persian)
- Hosseini M. A., & Houman T. (2007). A study of the international economy of ECO members countries in the process of integration. *Knowledge and Development*. 14 (20), 11-42. <https://sid.ir/paper/75707/en>. (In Persian)
- Hufbauer, G. C., Elliott, K. A., Cyrus, T., & Winston, E. (1997). US Economic Sanctions: Their Impact on Trade, Jobs, and Wages, Institute for International Economics, 11(3).
- Hufbauer, G. C., Jeffrey J., s., Elliott, K. A., & Oegg, B. (2007). *Economic Sanctions Reconsidered*, 3rd Edition, Institute for International Economics, Washington DC.
- Hufbauer, G. C., & Oegg, B. (2003). The Impact of Economic Sanctions on US Trade: Andrew Rose's Gravity Model, *International Economics Policy Briefs*, 15(3-4).
- International Monetary Fund (IMF) (1998-2020). *Direction of Trade Statistics Year book*, Washington: International Monetary Fund Publications. ([http://www. IMF.Org](http://www.IMF.Org))
- Kazerooni A., Asgharpour, H., & khezri, A. (2016). The Impact of Economic Sanctions on Composition of Major Trade Partners of Iran (1992-2013), *Journal of Trade Studies (JTS) Quarterly*, Institute for Trade Studies & Research (ITSR), 20(79):1-34. dor: 20.1001.1.17350794.1395.20.79.1.2 (In Persian).
- Khor, M. (2000). *Globalization and the South, Some Critical Issues*, Malaysia: TWN.
- Kirshner, J. (2015). The Microfoundations of Economic Sanction. *Security Study*, 6(3), 32-64
- Kozhanov, N. A. (2011). U.S. Economic Sanction against Iran: Undermined by External Factors, *Middle East Policy Council*, 18(3), 144-160.
- Melo, J. (1992). *The New Regionalism in Trade Policy*, The World Bank.
- Nossal, K. R. (2012). International Sanction as International Punishment. *International Organization*. 43(2), 301-322
- Park, J. (2014). Land rent Theory Revisited. *Science & Society*, 78(1), 88-109.
- Sheila, P. (2000). *Regionalism among Developing Countries*, Macmillan Press LTD. Overseas Development Institute. London.
- Soamiley Andriamanajara (2001). *Preferential Trade Agreements and the Multilateral Trading System*, *International Economic Review*, (Jan.), p. 2.
- Toghiani, M., Hosseini, S. A., Derakhshan, M., Bastanifar, I., & Heydari, M. R. (2012). *Sanctioning economy: Theoretical Foundations and History of Iran's Sanctions*, Tehran: Nilofran (In Persian).
- UNCTAD. (1995-2023). *Handbook of International Trade and Development Statistics 1994-2022*. New York: (UN Publications.) www.UNCTAD.Org
- UNCTAD. (2020-22). *World Investment Report, FDI/TNC database*. Geneva: Union Nation Conference Trade And Development. Retrieved from www.unctad.org/fdistatistics.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endow.
- World Bank (2001). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*, New York: Oxford University Press.
- World Bank (2022). *World Development Indicators Database 1998- 2020*. WB, [www.worldbank.org/Data/...](http://www.worldbank.org/Data/)
- World Trade Organization (WTO) (2019-22). *World Trade Report 2019-22* (<http://www.wto.Org>).